

KUTATÁSI BESZÁMOLÓ*
KLEBELSBERG KUNO-ÖSZTÖNDÍJ
2022

A kutató neve	
Nagy Nikoletta	
A kutatás témája	
Ung vármegye kulturális-egyesületi élete 1938–1944 között a vármegye alispáni iratainak tükrében	
A kutatás helyszíne	
ország, város	Ukrajna, Beregszász
intézmény(ek)	Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlege
A kutatás ideje	
2022. július 11. – 2022. augusztus 10., 1 hónap	
A kutatott gyűjtemények, az átnézett iratok, dokumentumok és a találatok rövid ismertetése (tételes találati jegyzék nélkül)	
A Klebelsberg Kunó Ösztöndíj jóvoltából egy hónapos kutatómunkát végeztem a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL) beregszászi részlegén. Ennek keretein belül egyrészt megvizsgáltam a 45. fondhoz tartozó iratokat, amelyek az egykori Ung vármegye alispánjának dokumentumait tartalmazzák. Másrészt összeállítottam egy tételes jegyzéket azokról a fondban található iratokról, amelyek kifejezetten a vármegye társadalmi önszerveződéseivel foglalkoznak. A jegyzék a későbbiekben segítséget nyújthat bárki számára, aki érdeklődik az Ung vármegye területén tevékenykedő egyesületek iránt. Az alispáni iratok átvizsgálását azért tartottam fontosnak, mivel az alispán, mint a vármegye első tisztviselője a vármegye közigazgatási, gazdasági és kulturális ügyeit is felügyelte, így a fondban találhatóak iratok különböző pártok, egyesületek működéséről, tevékenységéről. A kutatási beszámoló összeállítása során az alispáni iratok mellett felhasználtam még az Ung vármegye főispánjának (47. fond) egyesületekre vonatkozó dokumentumait, illetve több korabeli sajtóanyagot, amelyek segítségével tisztább képet kaphatunk Ung vármegye kulturális és egyesületi helyzetéről a második világháború éveiben. Kárpátalja ma Ukrajna Kárpátontúli területeként számon tartott régiója. A térség nagy része 1938-ban az első bécsi döntés értelmében Magyarország fennhatósága alá került. A déli, magyarlakta, bécsi döntéssel visszakerült sávja – Ungvár, Munkács, Beregszász városokkal –	

* Jelen beszámoló további szerkesztés nélkül kerül közzétételre az ösztöndíj adományozójának honlapján.

Magyarországhoz tartozott, a többi – túlnyomó részben ruszinok, vagyis kárpát-ukránok lakta – területe továbbra is Csehszlovákia kötelékében maradt. A magyar hadsereg 1939. március 15-én kezdte meg Kárpátalja teljes birtokbavételét, majd a terület 1944 októberéig ismét Magyarországhoz tartozott.

Magyarország kötelékében Kárpátalja közigazgatása sajátosan alakult. Az első bécsi döntéssel visszakerült határ menti magyarlakta sávot a történelmi vármegyékbe tagolták be. Az 1938. évi területrendezés eredményeként közigazgatásilag az Ungvári járást az Ungvár székhelyű Ung vármegyéhez, a Beregszászi, Munkácsi, Tiszaújlaki járásokat a Beregszász székhelyű Bereg és Ugocsa egyesített vármegyékhez csatolták. Az 1939. évi területrendezéskor Bereg és Ugocsa vármegyéket kettéválasztották, a Beregszász székhelyű Bereg vármegye a Beregszászi, Munkácsi járásokat, a Nagyszőlős székhelyű Ugocsa vármegye a Nagyszőlősi járást, valamint a Máramarossziget székhelyű Máramaros vármegye a Técsői járást foglalta magába Kárpátalja területéből. Az 1939 márciusában visszafoglalt területet pedig a vármegyerendszertől elkülönülő közigazgatási terület, az Ungvár székhelyű Kárpátaljai Kormányzóság egyesítette.

Ung vármegye tekintetében fontos megjegyezni, hogy a megyeközpont, Ungvár városa rengeteg egyesülettel, egylettel, társasággal és szövetséggel rendelkezett. A főispáni iratok szerint 1944-ben Ungváron több mint 70 egyesület tevékenykedett.¹ Ennek ellenére én tudatosan nem foglalkozom ezekkel a szervezetekkel, hiszen ezek vizsgálata rengeteg időt és egy egész kutatási időszakot vonna maga után. Munkám során céлом volt olyan szervezeteket előtérbe helyezni, amelyek eddig még nem, vagy nagyon kevés figyelmet kaptak és a vármegyéhez tartozó kisebb községekben működtek.

A magyar kormányzás jelentősen átalakította az egyesületi viszonyokat Kárpátalján. Több egyesület, szervezet és társaság felfüggesztésre vagy beszüntetésre került, sok egyesület tagjai önként számolták fel működésüket, míg számos társadalmi önszerveződés alakult a magyar kormány támogatásának köszönhetően.

Nem volt ez másképp Ung vármegyében sem. Egy 1939. évi főispáni jelentés szerint több ungvári és nagykaposi járási egyesület és szervezet önként megszüntette működését, mivel a hatalomváltás következtében működésük politikai szempontból nem volt kívánatos.

Az önként feloszlott egyesületek közül az alábbiak rendelkeztek valamilyen vagyonnal:

- Csapi Szokol Egyesület;
- Radvánci Slovenska Beseda;
- Nagykaposi Szlovák Liga;
- Nagykaposi Masaryk Tuberkulózis elleni Liga;
- Nagykaposi Járási Fiatalággondozó.

Semmiféle vagyonnal nem rendelkező feloszlott egyesületek:

¹ KTÁL, Fond 47., opisz 1., od. zb. 418. 41-44.

- ✓ Katholikus Leányklub;
- ✓ Orosz Nemzeti Autonóm Párt és Orosz Nemzeti Feketeingesek Gárdája;
- ✓ Duchnovics Orosz Kultúregyesület;
- ✓ Izraelita Népkonyha;
- ✓ Izraelita Ortodox Nőegylet;
- ✓ „Szeretet” Izraelita Nőegylet;
- ✓ Ungvári Izraelita Szentegylet „Chevra Kadischa”;
- ✓ Ungvári Református Kör;
- ✓ „Csoda Szarvas” cserkészcsapat;
- ✓ Keresztény Akadémia.²

Ezzel szemben az ungvári járás területén a leventeegyesületek és a községi tűzoltó egyesületek szinte minden településen megtalálhatóak voltak. Az önkéntes egyesületeken kívül 1942-ben egy alispáni jelentés szerint a következő egyesületek működtek a m. kir. Belügyminiszter Úr által jóváhagyott alapszabályok alapján:

- Csap – **Református Ifjúsági Egyesület** (Elnök: Király Zoltán ref. lelkész);
- Órdarma – **Katolikus Agrárifjúsági Legényegylet** (Elnök: Kontratovics Irén, görög katolikus lelkész);
- Nagydobrony – **Nagydobronyi Vadásztársulat** (Elnök: Bura József tanító);

A fenti egyesületeken kívül az egyes felekezetek szárnyai alatt működtek még asszony és leánykörök is.³

Ung vármegyében az egyesületek 26,8%-át tették ki a **levente egyesületek**. 1941-ben a következő községekben működött ilyen szerveződés: Bajánháza, Eszeny, Gálóc, Kisdobrony, Nagyrát, Palló, Szirénfalva, Szürte, Tiszaágtelek, Tizasalamon, Ungmogyorós, Ungtarnóc, Vaján, Abara, Bés, Császlóc, Csicsér, Dobóruszka, Hegyi, Homok, Kistrát, Koncháza, Koráthelmec, Nagydobrony, Nagygejőc, Magyarkelecsény, Mátyóc.⁴

A vármegyében a levente egyesületekhez hasonlóan, szinte minden község rendelkezett **önkéntes tűzoltó egyesülettel** is. A tűzoltó egyesületek alapszabály szerinti feladatköre az alábbiakra terjedt ki:

- a) az adott község területén és a körzetébe eső községben kitört tűz terjedésének megakadályozása, a tűzoltás és az ezzel kapcsolatos munkák elvégzése;
- b) egyéb elemi csapások (például árvíz, földrengés) vagy közveszély, továbbá baleset esetén a mentési munkálatokban, különösen a műszaki mentésben való segédkezés;
- c) közreműködés légítámadás elhárítása vagy légítámadás veszélye esetén.

² KTÁL, Fond 47. opisz 1. od.zb. 67. 15-17.

³ KTÁL, Fond 47. opisz 1. od. zb. 418. 24.

⁴ KTÁL, Fond 1096., op. 1., od. zb. 32., 53–57. p. /Kosztó Gyula: Iskolán kívüli népnevelés Kárpátalján. 25.

Érdekesség, hogy más város vagy község területén keletkezett tűz oltásához vagy a fent említett munkákban való közreműködés céljából a tűzoltóság csak akkor vonulhatott ki, ha azt a segélykérő város polgármestere vagy községi bírása kérte.

Ung vármegye alispánjának iratai alapján az 1940-es évek elején a következő települések kérvényezték önkéntes tűzoltó egyesületeik alapszabályainak elfogadását: Palágykomoróc, Nagykapos, Nagyszelmenc, Kisszelmenc, Szirénfalva, Dobóruszka.⁵

A kulturális egyesületek tekintetében Ung vármegyében jelentős tevékenységet Ungvár szervezetei végeztek, azonban akadt néhány olyan kisebb település is a megyében, amely kulturális egyesülettel büszkélkedhetett.

Ezek a társadalmi szerveződések azért voltak kiemelten fontos jelentőségűek, mivel a társasági élet iránti igény a különböző szórakoztató összejövetelek rendezésében nyilvánult meg, melyeket tartalmas előadásokkal fűszereztek. Ilyen szerepet töltött be például az ifjúsági és sportegyesületek egy része is.⁶

Az egyházi típusú ifjúsági egyesületek feladata az volt, hogy összegyűjtsék azokat az ifjú fiatalokat, akik hasonló vallást gyakoroltak és megegyezett a gondolkodásmódjuk. Ung vármegyében ilyen volt a *Csapi Református Ifjúsági Egyesület*, amely 1940. június 11-én alakult újjá. Az egyesület alapszabály szerinti célja az volt, hogy „társaságba gyűjtse azokat az ifjakat, akik Jézus Krisztust megváltójuknak és üdvözítőjüknek tekintik a szent írásek szerinti hitükben és életükben az ő tanítványai akarnak lenni és együttesen óhajtanak munkálkodni Isten országának és ifjúság között való terjesztésében...”⁷

A csapi egyesületi és kulturális élet szereplői voltak még az 1940-es években a római katolikus egyház fennhatósága alatt működő *Katolikus Kör*, a *Katolikus Agrárfjúság*, valamint a *Rózsafüzér Társulat és Szívgyárda* is.⁸

Nagy jelentőségű volt a vármegye életében a *Katolikus Agrárfjúsági Legényegylet (KATOL)*. A KATOL-nak Ung vármegyében fiókegylete volt Órdarmán⁹, amely 1941. május 17-én alakult, Császlócon¹⁰ illetve Ungváron, amely a *Csicseri Katolikus Agrárfjúsági Legényegylet* néven működött. A KATOL feladatának tartotta az ifjúság erkölcsi, kulturális és nemzeti szellemű nevelését. Az egylet célja a nőtlen földműves és földmunkás egyének valláserkölcsi nevelése, a földművelő élethivatás ápolása, továbbá a szak- és általános műveltség szolgálata volt.¹¹

⁵ KTÁL, Fond 45., opisz 5, od. zb. 188. 3-72.

⁶ Benda Mária. Egyesületi és társadalmi élet Bereg vármegyében. 17.

⁷ KTÁL, Fond 45. opisz 3. od. zb. 867. 106-108.

⁸ Kárpáti Híradó (1941. május 28.) A csapi helyzet. 18. évf. 119. sz. 211.

⁹ KTÁL Fond 45. opisz 3, od. zb. 867. 122.

¹⁰ KTÁL Fond 47. opisz 1, od. zb. 338. 21.

¹¹ KTÁL, Fond 45. opisz 3. od. zb. 867. 126-136.

A sportéletet Ung vármegyében Ungvárra összpontosult. A sportot a legnagyobb mértékben a következő egyesületek képviselték: *Ungvári Athletikai Club (UAC)*, *Ungvári MOVE Társadalmi és Sportegyesület*, *Ungvári Sport Club (USC)*, *Ungvári Testgyakorlók Köre (UTK)*, *Ungvári Honvéd Tiszti Sportlövő Egyesület*.

Az első ungvári egységes sportegyesület, az *Ungvári Athletikai Club (UAC)* 1910-ben alakult és a sport majdnem minden ágát felkarolta. Már az egyesülés első éveiben megalakultak a különböző szakosztályai (futball, tenisz, atlétika, vívás stb.) amelyek nagymértékben elősegítették a sport népszerűsítését Ungváron és a megyében. Az UAC működése az első világháború éveiben minimális volt. A háború után a feléledő UAC mellett megalakult az *Ungvári Testgyakorlók Köre (UTK)*, nem sokkal később az *Ungvári Munkások Testedző Egyesülete (UMTE)*, majd az *Ungvári Sport Club (USC)*.

Több-kevesebb sikert ért el a kárpátaljai sportéletben a *Csapi Sportegylet* és az *Ungvári Katolikus Munkás Sport Club*, amelyek másod- és harmadrendű szerepet játszottak a sport világában és inkább csak helyi jelentőségűek voltak.¹²

Gazdasági egyesületek is szép számmal előfordultak Ung vármegye területén az 1940-es években. Ezek közé tartozott a *Nagykaposi Vadásztársulat*¹³, a *Nagykaposi Gazdakör*¹⁴, a *Kisgejőci Mezőgazdák Köre*¹⁵, a *Dobóruszkai Mezőgazdák Köre*¹⁶, a *Tiszasalamoni Mezőgazdák Köre*¹⁷, az *Ungmegyei Sporthorgászok Egyesülete*, a *Turáni Vadászok Országos Egyesülete ungvári szervezete* és a *Sislóci és Vidéke Gazdák Malom Szövetkezete*.

A *Nagykaposi Vadásztársulat* 1940-ben alakult, és az volt a feladata, hogy gondoskodjon a célirányos vadászás és vadtenyésztés előmozdításáról, valamint az alkalmas és elégséges vadászterületről. A társulat fő alapelve volt, hogy a vadászat csupán szórakozásból üzhető, így a lőtt vad nem árusítható.¹⁸

Gazdaságilag fontos tevékenységet végzett az *Ungmegyei Sporthorgászok Egyesülete*, amely 1939. március 1-jén alakult Ungváron. Az egyesület alapszabályban meghatározott célja volt az ungmegyei kincstári halas vizek, vagy más alkalmas vizek bérbevétele, a halszaporítás és halvédelem kifejlesztése, a sporthorgászat és rákászat okszerű üzése, valamint a halászkirándulások rendezése.

A horgászegyesület törekedett arra, hogy nemes halfajokat, főképpen pisztrángféléket szaporítson, továbbá meghonosítson nemes rákokat és olyan halfajokat, mint a galóca és a süllő. Az

¹² Kárpáti Híradó (1942. március 12.). Fedák László: Északkeletmagyarország sportja II. 19. évf. 58. sz. 7.

¹³ KTÁL Fond 45. opisz 3, od. zb. 867. 110.

¹⁴ KTÁL Fond 47. opisz 1, od. zb. 338. 7.

¹⁵ KTÁL Fond 47. opisz 1, od. zb. 338. 24.

¹⁶ KTÁL Fond 47. opisz 1, od. zb. 338. 27.

¹⁷ KTÁL Fond 47. opisz 1, od. zb. 338. 30.

¹⁸ KTÁL Fond 45. opisz 3, od. zb. 867. 112-119.

orvhalászat visszaszorítása érdekében az egyesület minden sikeres bejelentés után jutalomdíjat biztosított.¹⁹

A *Tiszasalamoni Mezőgazdák Köre* 1943. május 2-án alakult Tiszasalamonban. Feladataul tűzte ki az önművelés, a mezőgazdaság, a földművelés, az állattenyésztés és a gyümölcsstermesztés fejlesztését, valamint a mezőgazdasággal összefüggő őstermelési ágazatok és mezőgazdasági iparok fejlesztését.²⁰

Ugyancsak megemlítenő a gazdasági egyesületek tekintetében a *Sislóci és Vidéke Gazdák Malom Szövetkezete*. A szövetkezet célja az volt, hogy tagjait és azok hozzátartozóit közös üzletkezelés mellett, illetőleg a kölcsönösség elve alapján kedvezményesebb vámórléshez, továbbá termékeinek rendes és jó feldolgozásához segítse.²¹ A szövetkezetet 1941 augusztusában jegyezte be az ungvári törvényszék.²²

A vármegyében több halászati társaság is működött, amelyek jóváhagyott alapszabály és meghatározott ütemterv szerint tevékenykedtek.

A halászati társulatok célja a kötelékükbe tartozó vizekben a haltenyésztés előmozdítása, és a halászat ellenőrzése és szabályozása annak érdekében, hogy a halállomány növekedjen. Feladataik közé tartozott a törvényben megszabott halászati intézkedések betartásának ellenőrzése, a halászatot hátráltató intézkedések megakadályozása, a halállomány emeléséről való gondoskodás, valamint az összes gazdaságilag fontos halfajta védelme.²³

Miután Kárpátalja területe Csehszlovákia fennhatósága alá került, ezeknek a társulatoknak a működésében szünet állt be.²⁴ A térség Magyarországhoz való visszacsatolása után, 1939. április 28-án a m. kir. földművelésügyi miniszter a 71930/1939 VI.B.2. számú rendeletével elrendelte, hogy a visszacsatolt területeken alapítsák újjá azokat a halászati társulatokat, amelyek korábban működtek a térségben.

Ily módon alakult újjá az *Alsóung-vidéki halászati társulat* is. Az Ung vízfolyásnak Ungvár illetve Nevicke felső határától a Laborc folyóig terjedő szakaszát a földművelésügyi miniszter olyan típusú vízterületnek nyilvánította, amelyen a halászat csak társulat által gyakorolható. Ebből kifolyólag jött létre 1910. szeptember 2-án az Alsóung-vidéki halászati társulat. A társulat működése azonban leállt, miután a gondjaira bízott vízterület a trianoni békeszerződés értelmében a csehszlovák államhoz került.²⁵ A társulat újjáalakulására 1939. november 6-án került sor.

¹⁹ KTÁL, Fond 45., opisz 5, od. zb. 20. 19.

²⁰ KTÁL, Fond 45., opisz 5, od. zb. 190. 1-6.

²¹ KTÁL, Fond 45., opisz 5, od. zb. 255. 1-8.

²² Malomújság (1943. január 20.) Új szövetkezeti malom. 9. évf. 3. sz. 9.

²³ KTÁL, Fond 45., opisz 5, od. zb. 20. 1.

²⁴ KTÁL, Fond 45. opisz 3, od. zb. 443. 6.

²⁵ KTÁL, Fond 45., opisz 3, od. zb. 443. 10.

Ugyancsak újra kezdte működését a *Latorczai halászati társulat*. A társulat 1900-ban alakult, és a Latorca vízfolyásnak Nagygejőc felső határától a Bodrog folyóba történő beömléséig terjedő szakaszát felügyelte. Módosított alapszabályát 1939. november 9-én fogadták el Nagykaposon.²⁶

Az általam tanulmányozott vármegye számos egyesülettel, szervezettel és társasággal büszkélkedhetett, ám a vármegye alispánjának iratai között kevés információt találunk ezek tevékenységéről. Az alispáni dokumentumok javarészt adminisztratív, hadügyi, pénzügyi és gazdasági ügyekkel foglalkoznak. Az is nehezítette a kutatást, hogy azok az iratok, amelyek tartalmazznak egyesületi ügyekkel kapcsolatos információkat, sok esetben kizárólag az egyletek módosított alapszabályainak jóváhagyásával foglalkoznak. A nehézségek ellenére igyekeztem alapos és részletes munkát készíteni, amely jól tükrözi Ung vármegye egyesületi és társadalmi életét az 1940-es évek elején.

A kutatás módszere

A kutatómunkám során első lépésként készítettem egy magyar nyelvű tételes jegyzéket, amelyben azoknak a fondban megtalálható iratoknak a listáját gyűjtöttem össze, amelyek a vármegye egyesületi és/vagy kulturális ügyeivel foglalkoztak. Ez az iratjegyzék tartalmazza az irat pontos jelzetét (jelen levéltár esetében fond, opisz, leírási egység), a dosszié címét magyarul, illetve a benne található iratok pontos dátumát.

A kutatás második lépésként az iratanyagok feldolgozásával foglalkoztam. Az adatok összesítéseként hozzáfogtam az ösztöndíj beszámoló elkészítéséhez, amelyben igyekeztem a legfontosabb adatokat szemléltetve feltárni Ung vármegye egyesületi életét az 1939 és 1944 közötti időszakban.

A kutatási eredmények szélesebb közönséggel történő megismertetése (előadás (ok), publikáció (k) stb.)

A kutatás továbbvitelének lehetőségei kapcsán eredményes lehetne a jelenlegi információkat kibővíteni az Ungvidéki járás főszolgabírójának irataival, illetve az említett vármegye körjegyzőségeinek dokumentumaival, mivel véleményem szerint ezek a dossziék is sok hasznos információt tartalmazhatnak az Ung vármegye területén, 1939-1944 között működő egyesületek tevékenységéről. Erre azonban az egy hónapos kutatómunkám alatt nem volt elég lehetőségem. Ez egy olyan széleskörű kutatómunka lenne, amely egy újabb ösztöndíjas időszakot vonna maga után.

Az Ung vármegye egyesületi életéről gyűjtött kutatómunkám összefoglalását a közeljövőben egy publikáció keretein belül szeretném majd bemutatni.

²⁶ KTÁL, Fond 45., opisz 3, od. zb. 443. 25.

A kutatással kapcsolatos gyakorlati észrevételek (ide értve a leendő ösztöndíjasok számára hasznos tanácsokat)

A jövődöbeli ösztöndíjasoknak fontos tudni, hogy amennyiben a Kárpátaljai Területi Levéltár beregszászi részlegén szeretnének kutatást végezni, igyekezzenek a kutatni kívánt anyagot hetekkel vagy akár hónapokkal a kutatás megkezdése előtt kikérni, mivel az iratok előkészítése időigényes feladat. A levéltárban ugyanis csak egy alkalmazott foglalkozik a kutatók által kikért dokumentumok rendszerezésével, amelyek a kikérések sorrendjében történnek.

További problémát jelenthet a kutató számára, hogy a fondjegyzékek címei nem minden esetben takarják a bennük található dokumentumok tartalmát. Esetemben gyakran előfordul az egyesületi iratokkal való munka során, hogy egy-egy iratanyagban kizárólag az adott egyesület alapítási vagy újjáalakítási kérelme található, amelyből csak a megalakulásának időpontját és helyszínét tudhatjuk meg, azonban a tevékenységről nem kapunk lényeges információkat.

Fontosnak tartom megemlíteni azt is, hogy fondokhoz tartozó opiszok jegyzéke minden esetben orosz vagy ukrán nyelvű, a bennük lévő dokumentumok pedig íródhattak magyar, orosz vagy cseh nyelven is, attól függően, hogy Kárpátalja területe melyik országhoz tartozott az adott korszakban. Megjegyzendő az is, hogy számos esetben a kézzel írott dokumentumok szinte teljesen olvashatatlanok, ami szintén megnehezítheti a kutató munkáját.

Így a kutatni vágyóknak fel kell készülniük arra, hogy nem minden esetben fognak teljes képet kapni egy adott téma tartalmáról, vagy az is előfordulhat, hogy csak részleges információkat tudnak meg az általuk kutatott témáról.

Ezúton szeretném hálás köszönetemet kifejezni a Külgazdasági és Külügyminisztérium, Nemzetközi Magyar Nyelvi Képzésekért és Oktatásért Felelős Főosztály felé, hogy bizalmat szavaztak nekem és támogatásuk segítségével elvégezhettem kutatásaimat a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár beregszászi részlegén.

Kelt: Beregsom, 2022. november 4.

Nagy Nikoletta